

Управління культури і мистецтв Луганської облдержадміністрації
Луганський обласний краєзнавчий музей
Інститут археології НАН України
Східноукраїнська філія ІА НАН України
Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля
Луганський національний педагогічний університет ім. Т. Шевченка
Донбаський державний технічний університет

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ СХІДНОЇ УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ

**II-ї Луганської міжнародної історико-археологічної
конференції, присвяченої 85-річчю Луганського
обласного краєзнавчого музею**

*Затверджено до друку постановою Вченої ради ІА НАН України № 5 від 21.04.2005р.
Рекомендовано до друку Вченою радою Луганського обласного краєзнавчого музею
№ 2 від 16 травня 2005 р.*

Головний редактор:

Отрощенко В.В., доктор історичних наук, професор, завідуючий відділом енеоліту-бронзи Інституту археології Національної Академії наук України.

Редакційна колегія:

Березанська С.С., доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту археології НАН України

Литвиненко В.Ф., доктор історичних наук, професор Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Нечитайло А. Л., доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту археології НАН України

Симоненко О.В., доктор історичних наук, провідний науковий співробітник НАН України

Скорий С.А., доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту археології НАН України

Бровендер Ю.М., кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Донбаського державного технічного університету

Гершкович Я.П., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України

Красильніков К.І., кандидат історичних наук, доцент Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка

Санжаров С.М., кандидат історичних наук, доцент Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Відповідальний секретар:

Ключева І.М. завідувачка відділом археології Луганського обласного краєзнавчого музею

Рецензенти:

Залізник Л.Л. доктор історичних наук, професор, завідуючий відділом кам'яної доби Інституту археології НАН України

Терпіловський Р.В. доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології Київського національного університету

П 78 **Проблеми дослідження пам'яток Східної України: Матеріали II-ї**
Луганської міжнародної історико-археологічної конференції, присвя-
ченої 85-річчю Луганського обласного краєзнавчого музею. – К.:
Шлях, 2005. – 212 с.

ISBN 966-650-166-X

ББК 83.3

© Луганський обласний краєзнавчий музей, 2005

© Інститут археології НАН України, 2005

© Автори статей, 2005

© Шлях, 2005

КУЛЬТУРИ БАБІНСЬКА І ЛОЛІНСЬКА: ДО ПРОБЛЕМИ КОНТАКТІВ

Як відомо, посткатакомбний горизонт степів нижньодонського басейну та Центрального Передкавказзя включає в себе, крім інших, такі археологічні утворення, як *бабинська* (її Дніпро-Донська група) та нещодавно виділена *лолінська* культури (у подальшому, відповідно, БК і ЛК) [Шарафутдінова, 1987; Литвиненко, 2004; Мимоход, 2004; 2004а]. Картографія пам'яток демонструє безпосереднє сусідство обох культур і навіть деяке накладання їх ареалів. Щоправда остання теза потребує пояснення. Мова йде не про беззмужну локалізацію пам'яток, характерну, скажімо, для контактних зон. Доступна зараз джерельна база достовірно демонструє лише просякання одиничних лолінських пам'яток вглиб ареалу БК, причому просякання досить очевидне, не менш ніж на 80 км: курганні комплекси Кіровський IV 7/2 та Новий к.130 [Ільюков, 2001] на порубіжжі Середнього та Нижнього Салу знаходяться в оточенні чисельних могильників бабинської культури. Скоріш за все, ми маємо справу зі свідченнями, що можуть бути інтерпретованими як однобічна інфільтрація лолінського населення на територію своїх сусідів. Однак така оцінка археологічних даних повинна обов'язково враховувати той безперечний факт, що саме прикордонні райони між бабинським та лолінським ареалами (межиріччя Середнього-Верхнього Сала та Середнього-Верхнього Манича, яке в основному припадає на південний схід Ростовської області) на сьогодні в археологічному відношенні є найслабше дослідженими. Ось чому окреслення точних південно-східних рубежів БК, а, відповідно, північної межі ЛК, як, зрештою, визначення характеру самої контактної зони, поки що видається неможливим.

Цікаво, що, за оцінкою Р.О. Мимохода, такі поодинокі і різновекторні виплески лолінських мігрантів за межі свого основного ареалу є характерною рисою ЛК саме на ранньому етапі її розвитку. І одним з найбільш виразних напрямків цієї активності виступає північний, яким носії ЛК досягали Лівобережжя Нижнього Дону та Волго-Донського межиріччя, де вони, вочевидь, вступали в контакт з людністю Дніпро-Донської БК та мешкавшими на схід від неї носіями посткатакомбних пам'яток фіналу середньої бронзи, і нещодавно були виділені у т.зв. «криволуцьку культурну групу» [Мимоход, 2004а].

Культура Бабіне, як нами уже неодноразово зазначалося, також демонструє неабияку активність, що проявляється на ранньому, точніше, наприкінці раннього та середньому етапах за її загальною археологічною періодизацією [Литвиненко, 1998; 2004а, с.17; та ін.]. Саме на цей період припадають дві протилежно спрямовані і, скоріш за все, різні за масштабами та наслідками хвилі міграції бабинського населення із первинного осередку культури *на захід* (вздовж Нижнього Дніпра та Чорного моря до Дніс-

тра і пониззя Дунаю) і *на схід* (вздовж Нижнього Дону до Волго-Донського межиріччя і басейну лівобережних донських приток – Іловлі, Медведиці, Хопра). Означені міграції суттєво розширили ареал БК, а також викликали або прискорили культуротворчі процеси в периферійних регіонах колишньої катакомбної культурно-історичної області, що в кінці кінців призвело до утворення *кола споріднених культур*, яке ми пропонуємо називати *Бабинським*.

У південно-східному ж напрямку, у бік ареалу ЛК, бабинські пам'ятки далеко не розповсюджуються. Крайніми пунктами, що фіксують присутність «бабинців» на Лівобережжі Нижньої Донщини, на сьогодні є курганні могильники Кам'яний-II у Пролетарському р-ні Ростовської обл., на лівобережжі оз. Соленого на Середньому Маничі [Рогудев, 2002, с.146, мал.3, 21-22], територіально близький до нього Ребричанський-II в Орловському р-ні [Парусимов, 2004], а також, можливо, Спінний-IV у Завстнинському р-ні, на порубіжжі Верхнього та Середнього Сала [за даними Е.С. Шарафутдінової]. І знов-таки слабка дослідженість цих районів не дозволяє однозначно оцінити перелічені комплекси: чи-то вони окреслюють південно-східні кордони основного ареалу БК, чи є свідченнями лише інфільтрації. Показово, що до Середнього Манича бабинське населення дісталося вже наприкінці раннього етапу культури, про що ми судимо на підставі типу кільцевої «пряжки» з поховання Кам'яний-II 2/3, але далі на південь не просунулося. Ці обставини можуть бути пояснені як залюдненістю сусіднього регіону носіями ЛК, так і природнокліматичними факторами, несприятливими для господарсько-культурного типу «бабинців».

Таким чином, географія розповсюдження посткатакомбних за часом пам'яток БК і ЛК натякає на можливість контактів між носіями цих двох археологічних утворень. Виникає питання: чи простежується така взаємодія, скажімо, на рівні матеріальної культури чи поховального обряду? Адже це могло б підтвердити або спростувати наші припущення. Аналіз джерельної бази через призму поставленої проблеми дав деякі цікаві результати.

Одразу треба зазначити, що на рівні поховальних пам'яток Дніпро-Донська БК і ЛК демонструють досить своєрідні і взаємно відмінні обрядово-інвентарні комплекси. Попри це, вони мають ряд спільних рис, які можуть бути оцінені в якості епохальних тенденцій, притаманних синхронним культурам. Однак нас в даному випадку цікавлять ті паралелі, що могли б свідчити про взаємини саме розглядуваних культурних груп. Таких ознак виявляється небагато. По-перше, звернемо увагу на те, що на загальному фоні Дніпро-Донської БК, для якої не є характерними підбійно-катакомбні поховальні споруди, саме серед пам'яток пониззя Дону виділяється нечисельна група комплексів з такими могилами. Причому, за стратиграфією та обрядово-

інвентарними характеристиками вони відносяться не стільки до пізнього, скільки до ранніх хронологічних горизонтів [Литвиненко, 2000, с.69-70]. Територіально це нижньодонське скупчення комплексів у підбоях є відірваним від основного масиву бабинських пам'яток з підбійно-катакомбними могилами, представленого степовою Дніпровсько-Прутською культурною групою [Литвиненко, 1999, с.156-157, мал.1; 2002, с.186-188, мал.1, 5]. Саме тому, що проміжна зона Північного Надазів'я виявляється майже вільною від бабинських комплексів у підбоях, а також враховуючи хронологічну та обрядову відмінність відповідних нижньодонських пам'яток від масиву дніпровсько-прутських, можна припустити, що між собою ці групи не пов'язані, а поява підбоїв на Нижній Донщині має якісь інші витоки та причини. В одній із попередніх робіт, звернувши увагу на зосередженість підбійно-катакомбних могил лише в пониззі Дону, нижче Цимлянського водосховища, ми припустили, що поява їх може бути пояснена взаємодією ранньобабинського населення в ході його просування на схід з фінальнокатакомбним оточенням [Литвиненко, 2000, с.70]. Не відкидаючи такої думки, підкреслимо, що подібна локалізація підбійних конструкцій на південно-східній периферії Дніпро-Донської БК також може відображати вплив з боку сусідньої ЛК, для раннього етапу якої Н-подібні підбої-катакомби є просто типовими могильними спорудами. З іншого боку, можна застережливо припустити, що поява такої рідкісної для ЛК поховальної конструкції, як встановлена на дні ями дерев'яна рама (Лола-1 к.2 п.3) [Синицин, Эрдниев, 1963], пов'язана із впливом з боку Дніпро-Донської БК, де подібні споруди набули широкого розповсюдження [Литвиненко, 2001].

По-друге, у нашому зіставленні заслуговують на увагу деякі спільні категорії поховального реманенту. В цьому сенсі, незважаючи на невелику кількість знахідок, дуже важливу інформацію несуть т.зв. кістяні «конуси» з гральних наборів дитячих поховань. Кількісна перевага їх у лолінських комплексах, а також тяжіння відповідних бабинських знахідок до Нижнього Дону, тобто суміжних зі Степовим Передкавказзям районів (мал.1), дозволяють визначити саме лолінські витоки даної традиції [Литвиненко, 2004, с.106].

По-третє, окремої уваги потребують бабинсько-лолінські паралелі на рівні гарнітуру прикрас, до

якого входять декілька категорій та різновидів кістяних, пастових (фаянсових), черепашкових, кам'яних і металевих виробів. Попереднє зіставлення цих артефактів подане в ряді статей [Мимоход, 2002, с.230-232; 2004а, с.111; Литвиненко, 2004, с.105-106, мал.1, 2, 4]. Не повторюючись, зазначимо лише те, що однозначно визначити напрямок впливу на використання спільних типів прикрас видається досить складним завданням. Є лише деякі підстави вважати, що серед намиста з виступами, моду на триріжкові та трибородавчасті різновиди визначала саме Лола, у свою чергу, очевидно, запозичивши його на Північно-Східному Кавказі (культура Гінчі) або успадкувавши з місцевого пізньокатакомбного середовища. Що стосується дворіжкового намиста, то епіцентром його виробництва, мабуть, виступала БК.

У пошуках можливих впливів Лоли на Бабине, Р.О. Mimoход якось звернув нашу увагу на бабинський комплекс (п.8) Сторожового кургану, де в якості залишків напутньої їжі знайдена лопатка барана [Романовская, 1986, с.110, рис.11, 1], тобто атрибут, який виступає своєрідною візитною картою лолінських поховань і не є характерним для бабинських. Показово і те, що розглядуваний комплекс, знаходився у пониззі Дону (правобережжя Тузлова), тобто у реконструйованій за попередніми даними зоні впливу лолінської культури. Здійснена нами перевірка за ознакою «лопатка вівці/барана» по усій базі даних БК (майже 3,5 тис. Поховань від Нижньої Волги до пониззя Дунаю) показала, що означений атрибут у бабинському поховальному обряді є вкрай рідкісним і відомий лише у 3-х комплексах. І хоча ці пункти явно не тяжіють до Нижньої Донщини (крім Сторожового п.8, Соколове-І 19/2 – Дніпровське Надпоріжжя; Дальне 1/1 – Центральний Крим), усі вони локалізуються у степовій зоні Лівобережної України.

Таким чином, доступні нам джерела дозволяють ставити питання про існування зв'язків між спільнотами двох сусідніх посткатакомбних утворень – бабинської та лолінської культур, що припадають на ранній та середній етапи БК. Гадаємо, що є перспектива розширення та уточнення списку археологічних свідчень щодо таких контактів, які, в комплексі з іншими даними, дозволять вийти на рівень інтерпретації міжкультурних взаємин та інших історичних реконструкцій.

Список використаних джерел

- 1.Ильюков Л.С. Редкий тип пояса с перламутровыми дисками из погребения бронзового века // Историко-археологические исследования в Азове и на Нижнем Дону в 1999-2000 гг. – Вып.17. – Азов, 2001. – С.241-250.
- 2.Литвиненко Р.А. Динамика расселения племен КМК в бассейне Нижнего Дона // Проблемы археологии Юго-Восточной Европы: Тез. Докл. Конф. – Ростов-на-Дону, 1998. – С.48-50.
- 3.Литвиненко Р.А. К проблеме истоков черноморского погребального обряда // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья: III Граковские чтения. – Запорожье, 1999. – С.155-160.
- 4.Литвиненко Р.А. О появлении КМК в бассейне Нижнего Дона // Взаимодействие и развитие древних культур южного пограничья Европы и Азии: Матер. Междунар. Науч. конф. – Саратов, 2000. – С.67-71.
- 5.Литвиненко Р.О. Про «зруби» культури багатоваликової кераміки // Епоха бронзи Нижне-Донецкого регіона: Матер. 5-го Українсько-Російського полевого археологічного семінара. – К.-Воронеж, 2001. – С.58-63.

6. Литвиненко Р.А. Катакомбное наследие в бабинской культуре // Степи Евразии в древности и средневековье: Матер. Междунар. Науч. конф. – Кн.1. – СПб., 2002. – С.183-190.
7. Литвиненко Р.А. Восточная периферия бабинского очага культурогенеза // Проблемы археологии Нижнего Поволжья: Тез. Докл. I Междунар. Нижневолжской археологической конф. – Волгоград, 2004. – С.102-108.
8. Литвиненко Р.О. Західна периферія бабинського осередку культурогенезу // Проблемы истории и археологии Украины: Матер. V Междунар. Науч. конф. – Харьков, 2004а. – С.16-17.
9. Мимоход Р.А. Погребения финала средней – поздней бронзы могильника Островной // Могильник Островной. Итоги комплексного исследования памятников археологии Северо-западного Прикаспия. – М.-Элиста, 2002. – С.228-241.
10. Мимоход Р.А. Культурная ситуация в Северо-Западном Прикаспии и Нижнем Поволжье в финале средней – начале поздней бронзы: Докл. На заседании отдела бронзового века ИА РАН, 19.02.2004 г.
11. Мимоход Р.А. Погребения финала средней бронзы Нижнего Поволжья // Проблемы археологии Нижнего Поволжья: Тез. Докл. I Междунар. Нижневолжской археологической конференции. – Волгоград, 2004а. – С.108-114.
12. Парусимов И.Н. Раскопки курганов у х. Ребричанский // Историко-археологические исследования в Азове и на Нижнем Дону в 2002 г. – Вып.19. – Азов, 2004. – С.96-126.
13. Рогудеев В.В. Южный импульс в конце эпохи средней бронзы. (Предварительное сообщение) // Археологические записки. – Вып.2. – Ростов-на-Дону, 2002. – С.140-153.
14. Синицин И.В., Эрдниев У.Э. Археологические раскопки в Калмыцкой АССР в 1961 г. // Труды КалмНИИЯЛИ. – Вып.1;2. – Элиста, 1963.
15. Шарафутдинова Э.С. Погребения культуры многоваликовой керамики на Нижнем Дону (вопросы генезиса и периодизации) // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – Днепропетровск, 1987. – С.27-47.
16. Шарафутдинова Э.С. О восточной и северо-восточной границах распространения памятников бабинской культуры (КМК) // Северо-Восточное Приазовье в системе евразийских древностей (энеолит – бронзовый век): Матер. Междунар. Конф.: В 2-х ч. – Донецк, 1996. – Ч.1. – С.56-59.

